

Avac-18

TAYTA

ARCHIVE
Do Nos Remo

ALLIAMAATA

well.

ARCHIVE
Do Nos Remo

TAYTA ATUQMANTA

adaptado por
Walter Parado Pacheco

al quechua peruano
de los Departamentos de
Ayacucho - Apurimac - Huancavelica

de
KUMPA ATUQ
por
Luis Morató Peña

ilustraciones por Walter Rojas Medina

serie SATUKU
1986

TAYTA ATUQMANTA

Huk punchawsi achka ubigachakuna huk sumaq hatun lliwa pampapi kusikuyllawanña pawaykachaspa, qiwata mikukusqaku. Chayna hawka kakuchkaptinkus, chaychayninta purichkaspan, Tayta Atuq ubiga uñachakunata iskaytapuni hapiruspan, mikurusqa.

Hinaptinsi wakin ubigachakunaqa nisqaku:

—Manam hinallapiqa kachwanchu. Yapamanta chay suwa atuq kutimuspanmi, wakin uñachanchikkunatapapas mikunman. Masyá chaychay karuman ripukusunchik, mana ni pipa maypa riqsisqanman— nispa.

Chaysi chay tutalla ubigachakunaqa ripukusqaku karu-karuta chay suwa atuqmanta ayqikuspanku.

Iskay kimsa punchawmantas yarqarachikuspan, Tayta Atuqqa kasqan chitachakuna mikuq kutimusqa. Hinaspansi chay pampapi manaña ubigachakunata tariykuspan, tapukustin, tapukustin purisqa. Tapukusqankunaqa manas mayqanpas paymanqa willayta munasqakuchu.

Chayna mana ni pipas ubigachakunamanta willayta munaptinsi, atuqqa nikusqa: « Atuqta qawawaspankum, mana willawayta munankuchu. Kunanmi uwijirumanta pachakurusaq. Hinaptinqa lliwmi willawanqaku maypim chay ubigachakuna kasqanta » nispa.

Chaynata nispansi, wasikunata tutalla yaykuspan, uwijirupa pachanta suwakuspan, chaywan pachakusqa. Hinaspansi atuqqa yana warayuq, sumaq puka punchuyuq, qillu chukuyuq ima ubigachakuna maskaq llusqisqa.

Hinaspansi Tayta Atuqqa, llutanta umanpa hapisqanta pasaspan, sapallanpi rimakuspan, nisqa: « Kunanqa manam pipas riqsiwanqachu. Llapankum uwijiru kasqayta pinsanqaku. Hinaspam willaykuwanqaku maymanmi chay ubigachakuna ripusqanta » nispa.

Chayna rimakustin, purunta ichu ichu chawpinkunata richkaptinsi, qunqaymanta ñawpaqninpi tiyaramusqa huk hatunkaray Tayta Yutu. Chaysi Tayta Atuqqa mancharikusqaraq.

Chaymantas Tayta Yutuman asuykuspan, tapukusqa:

—Tayta Yutu, qamqariki tukuy hinastinpim pawarispayki altullanta purinki. ¿Manachum chaychaypi rikukullanki achka ubigachakunata? Chay ubigallaykunatam michichkaspay, chinkarachini. Chaymi sunquy hunta llakisqa tukuy kaykunapi maskaspay purillachkani— nispa.

Chaynata tapukuptinsi, Tayta Yutuqa, chakimanta umakama qawarisan, nisqa:

—¡Hu! Qamqa ¿pitaq kanki? ¿Uwijiruchu kanki? ¿Qampas ubigayuqchu kanki? Icha ¿uwijirupa ayllunchu? ¿Imataq kanki?— nispa, tapusqa.

Hinaptinsi Tayta Atuqqa, chaynata tapuptionqa uyanpas ruparisqaraq, pampata qawaspan, kurkuykachaspan, kutichisqa:

—Ari, uwijirum kallani. Chaymi ubigallaykunata chinkarachispay, kaykunapi maskachkani. Tayta-mamaypas, ima niykuwanqaraq. Piñakuspankuchá, maqallawanqa— nispan, waqaqtukusparaq, willakusqa.

Chaysi Tayta Yutuqa kaqpaq mana kaqpaq kutichisqa:

—Chay Yanaqaqa nisqanku uran pampapichusmi rikumuni— nispan, hukllata pawarikurusqa.

Chayna pawarikuptionqa, Tayta Atuqqa mana allinta tapukuykuchkaspas, hinallapi qiparusqa. Manas allintapas uyarisqachu Tayta Yutupa nisqantaqa. Yanaqaqa nisqallantas yuyasqa. Chaysi ni maymi Yanaqaqa kasqantapas, nitaq mayninmi rinatapas yachaspan, yapamanta llutanta pasasqa. Hinaspani, sapallanpi nikusqa: « ¿Maylawya chay Yanaqaqa nisqanqa kakunpas? ¿Mayninta rispayya chayaymanpas? » nispan.

Chayna llutanta pisipay pisipay purichkaspan, tuparusqa huk pichqa chiwchichayuq wirasapa yana Mama Wallpawan. Chaysi Mama Wallpata tapukusqa:

—Mama Wallpa, ichapas qamqa yachanki maynintataq chay Yanaqaga nisqanman rillayman— nispa.

Hinaptinsi Mama Wallpaqa kutichisqa:

—Hina chay risqayki lawllata riy, ama maymanpas muyuspayki, huk hatun quchaman chayanaykikama— nispa.

Mama Wallpaqa pasakusqa utqayman chiwchichankunata pusarikuspan, yanqa rimaq atuqmanta manchapakuspan.

Chaysi Tayta Atuqqa, Mama Wallpapa nisqanta umanman churaspan, pasasqa hina chay risqan lawllaman. Ichaqa manañas chayariyta atisqachu chay hatun quchamanqa, utqayman kallpa kallparispa richkaspanpas.

Chaysi inti waqtaykuqtaña pisipay pisipay chayarusqa huk hatun qucha patanman. Hinaspansi, quchaman chayastinpuni laqakuykuspan yakuta laptayta qallaykuchkaptinqa, huk manchapa qachqa wasa hampatu, nisqa:

—¡Imatam chay yakuyta qanrachanki!— nispa, mancharichisqa. Chaymantas hampatuqa tapusqa:

—¿Imapitaq kaykunapi purinki, uwijiru? ¿Yakunayasqachu kanki?— nispa.

Hinaptinsi Tayta Atuqqa kutichisqa:

—Ari yakunayasqam pisipasqam kaykunapi purillachkani. Yarqaymantapas yaqañam wañuruchkaniña, chay Yanaqaga nisqanman manaña chayayta atispay. Ichapas qamqa, Tayta Hampatu, yachallawaq mayninta rispaytaq aswan utqayman chayarullayman— nispa.

Chaynata tapukuptinsi, Tayta Hampatuqa, hanay urquman ñan riqta qawarichispan, nisqa:

—Wak ñanninta rispaykim, kay urquta qispirunki. Hinaspan, qawarinki chimpanpi huk urqutapas. Chay chimpa urquta qispiruspaykim, rikuykunki huk hatun sumaqlaña lliwa pampata. Chayman chayaruspaykim ichaqa, pillatapas tapurikunki— nispa.

Chay nisqantawansi Tayta Atuqqa kallpa-kallpaylla hanay urquman pasasqa. Chaysi Tayta Hampatupa nisqanpi hina, chay urquman chayaruspanqa, chimpa urquta rikuykusqa. Hinaspan, manaña puriypas atiq ñaka-ñakayta chay urquta qispispan, chay hatun sumaq lliwa pampaman chayarusqa.

Chay sumaqlaña lliwa pampapiqa achkallañas quwikuna mikuchkasqaku. Chaysi Tayta Atuqqa hamusqanta sinqankuwan musyaruspanku, uchkunkuman lliw kallpaykusqaku. Mama

Quwillañaš uñachankuna apaykuypi ñakarikusqanrayku uchkun punkupi qiparusqa. Chaysi Tayta Atuqqa allinlalla asuykuspan, Mama Quwillataña tapukusqa:

—Mama Quwi, niñachalla, tapusqayki mayninta rispaytaq aswan utqayman chay Yanaqaqa nisqanman chayayman— nispa.

Chaysi Mama Quwiqa piñarikuq hina qaqchu simiwan kutichisqa:

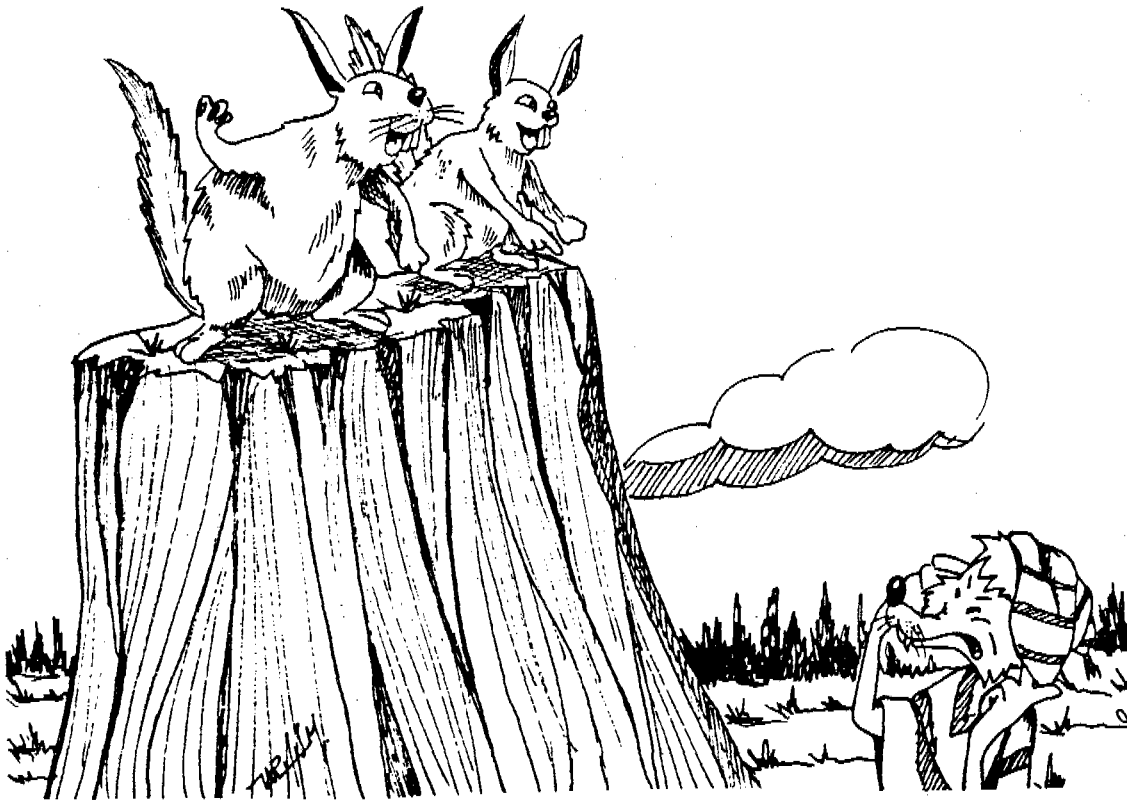
—Allintam richkanki. Hina chay risqayki ñanta rispaykim, chayanki huk urquman. Chay urquta qipaman siqaykuruspaykim, tukuy urayta wischukuykunki. Hinaspaqa chimpa muquta qispiruspaykiqa sutillam rikuykunki huk hatun puka urquta. Chay puka urquman chayaruspaykim chaypi yachaq wiskachakunata tapurikunki— nispa.

Chaynata Mama Quwi niptinsi, Tayta Atuqqa umanta aywirispan, pasasqa « Mayraqchiki chayqa » nispan. Ichaqa chayna qillapakustin richkaspansi yuyaymanakusqa kaynata nispan « Kay karu-karutañam hamuni manachiki yanqaqa hamuymanchu. Chay Yanaqaqaman chayaruspayqa, huknin hatun ubigata hapiruspaymi, miskillataña mikurusaq » nispan.

Ubiga mikuyta yuyaykuspansi, Tayta Atuqqa qalinchakuspan, pasasqa kallpaylla. Chayna kallpaspansi, pisipay-pisipay, yarqaymanta wiksachallanpas lapsuy-lapsuy, manaña tukuyta risqa.

Hinaspansi inti siqachaykuchkaqtaña chayarusqa chay Mama Quwipa nisqan hatun puka qaqaman. Chayman chayaruspan, pisipasqa kasqanrayku pampapi wischukuykuspa, samariyukchakaptinñataqsi, chaychaymanta « wis, wis » nispa, silbakamusqa. Hinaptinsi Tayta Atuqqa hukta hatarispan qawaykachakusqa « ¿Pitaq chay silbamuwan? » nispa. Ichaqa manas pitapas rikusqachu.

Chaysi kasqallan wischukuykuspan, chutarayachkaptin, ñataq « wis, wis » nispa yapamanta silbamusqa. Kasqansá Tayta Atuqqa sayarispan, qawaykachakun urayta hanayta. Hinachkaspansi rikurusqa huk qaqa kakllupi « ajajáy, ajajáy » nispa, asikuq iskay sipas wiskachakunata.

Chaysi Tayta Atuqqa wiskachakunaman asuykuspan, tapukusqa:

—Niñachakuna tapukusqaykichik. ¿Maynintataq chay Yanaqaga nisqankuman rillayman? ¿Kaykayllañachu kakullan icha karuraqchu?— nispa.

Hinaptinsi sipas wiskachakunaqa « ajajáy, ajajáy » nispa, asikusqaku. Chaymantas kutichimuspa, nimusqaku:

—Tayta Uwijiru, ama llakikuychu. Manañam llumpay karuñachu. Kaymantaqa uray wayquntakamallañam rinki huk hatun mayuman chayanaykikama— nispa.

Chaynata wiskachakuna niptinsi, kallpaylla pasasqa tukuy urayta wayquntakama. Ichaqa tutaykurusqañas. Hinaspas, yana puyu tapaykamuptin raykunapas hawa-hawanpiña tuqyayta qallaykamusqa. Chaysi sinchi para chayayta qallaykamuspa, atuqchallataqa taqsay-taqsayta nuyurusqa. Chayrayku mana maymanpas ayqiyta atispa, huk mutuy sikinman asuykuspan. llantukusqa.

Chay paramanta llantukuchkaspas, pisipasqa kasqanrayku hinapi puñurusqa. Chayna nuyuy-nuyuy chiripi katkatataspa, puñuchkaptinsi, qunqaymanta «rap, rap, rap» nispa mancharichisqa, chaychay hichpan sachaman tuku tiyaramuspa. Hinaspansi chay tukuqa «tukúy, tukúy» nispa, takisqa. Chaysi Tayta Atuqqa chiripi mana sayaypas atiq, katkatatastin chay tukuman asuykuspa, tapukusqa:

—¿Imay urañataq, Mama Tuku? ¿Yaqañachu achikyarunqa?— nispa.

Chaysi Mama Tukuqa kutichisqa:

—Ñam allin uraña, waqaya achikyaq lusirupas pawaramusqaña— nispa.

Yapamanta Tayta Atuq rimapayaspani, nisqa:

—Chay Yanaqaqa nisqanmanmi richkani. ¿Mayraqtaq kachkan? ¿Karuraqchu? nispan, tapukusqa.

Hinaptinsi Mama Tukuqa nisqa:

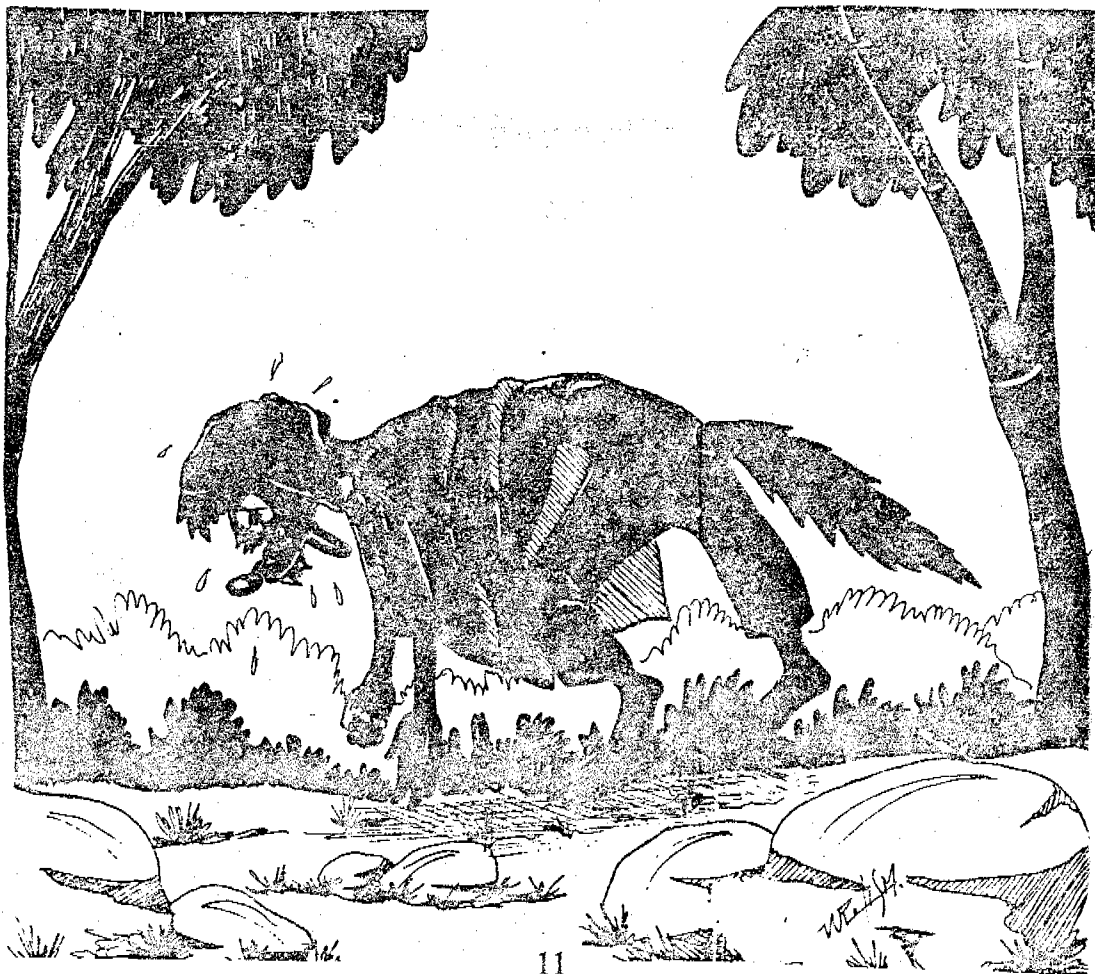
—Manañam llumpay kuruñachu. Chay uray muquta siqaykuruspaykiqa, sutillam rikuykunki huk hatun mayuta. Chay mayupa chimpallañam chay Yanaqaqaqa. Chaypim ñuqapas yachani— nispan.

Kamas pawarikusqa. Chaynata nispan chay Mama Tuku pawarikuptinqa kasqallansi Tayta Atuqqa pasasqa Yanaqqa lawman. Kunanqa tumpa samarisqaña. Ichaqa hina yarqaymantas wiksa qaranpas wasa urquman laqakusqa hinaña, chasiy-chasiy parapa nuyusqanmanta.

Chaysi sunqunpi kaynata nikustin risqa «Sichu chay Yanaqaqaman chayarusaq hinaspayqa huknin hatun ubigata hapiruspaymi, miskita mikurusaq saksay-saksay kanaykama» nispa.

Chaynata nistin, urayninpaman richkaptinsi, sumaqtaña achikyaramusqa. Intipas pawaramusqaña. Nansi ichaqa parapa nuyusqan mituy-mituyllaña kasqa.

Chaysi tumpachatawanqa huk muquta siqaykuspanqa, karu uraypi rikurusqa huk mayuta. Hinaspansi kusikuymanta «aw, awww» nispa, awllakusqa. Chaymantas urayninman kachakuykusqa kallpa-kallpaylla. Mayu patanman chayaruptionqa, mayuqa hatu-hatun mayus kasqa. Hinaspapas chay chisintin tuta parawansi aswan huntaramuspa, manchakuyllapaña mayuqa rikusqa.

Chayna manchakuyllapaña mayuta rikuykuspansi, Tayta Atuqqa llakisqallaña nikusqa «Kunanqa ¿maynintataq chay Yanaqaqaman chayanaypaq kay mayuta chimpasaq? Yaykuykuptiyqa, patallanraqchá apakuwanman» nispa. Hinaspansi mayu patantakama urayninman risqa «Ichapas kaykay uraypi chaka kanman» nispan.

Chayna richkaspansi, rikurusqa huk kaspimanta chakata. Ichaqa chay chakapa kay lawninpi huk sumaq malta asnuchawan tupasqa. Chaysi Tayta Atuqqa chay asnuchata rimapayasqa kaynata:

—¿Wak uray chakantachu chay Yanaqqa nisqanman pasasaq?— nispa.

Hinaptinsi asnuhaqa kutichisqa:

—Ari, wankintam. Ichaqa kunanqa manachusmi allinchi. Chaychusmi chaka patanpi churanku huk litriruta. Riyá liyiykamuy ima niqsi kachkan— nispa.

Chaynata niptinsi. Tayta Atuqqa litrirupa kasqanman riptinku, litriruta qawarayaspan, sinchita waqarikusqa:

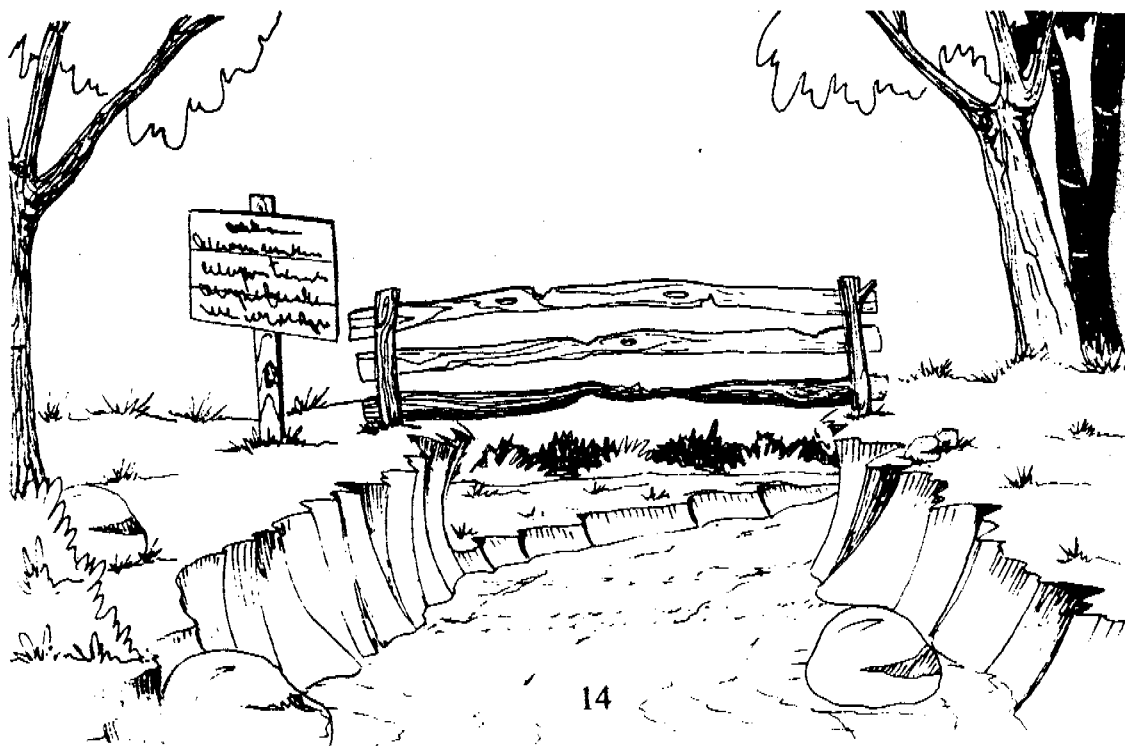
—Manam liyiyta yachanichu. Mana ñawiyuq ñawsam kallani. Tayta-mamayqa manam yachay wasiman churawarqachu— nispa.

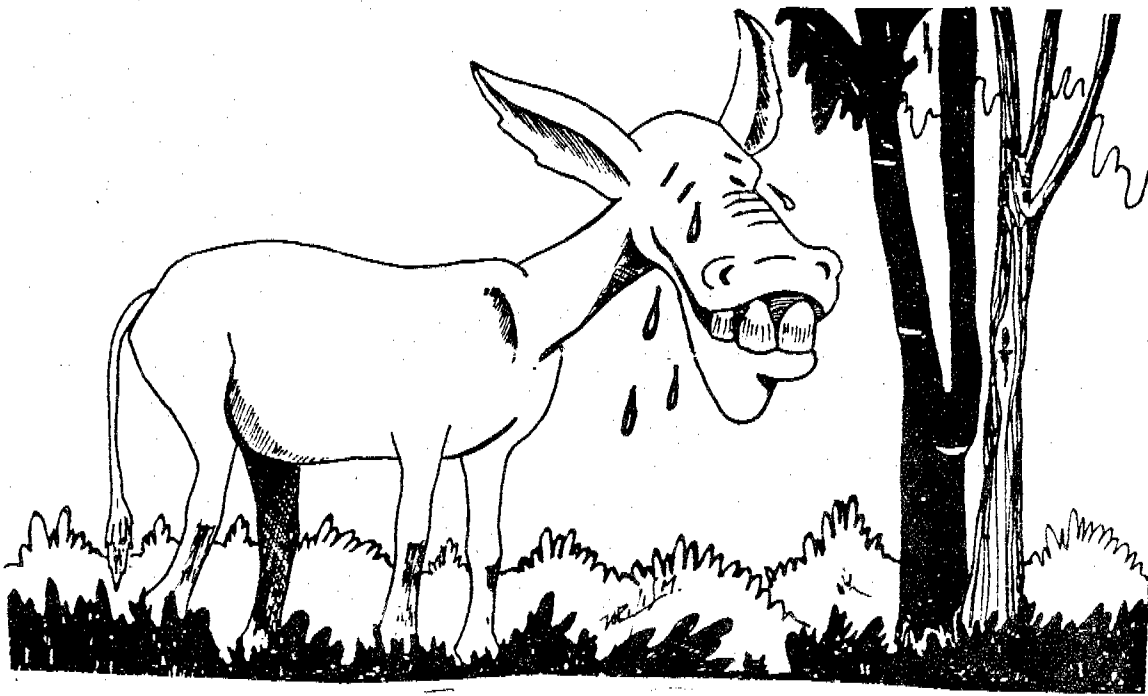
Chaymantas asnuchata nisqa:

—Ama hinachu kay, asnuha, qamyá liyiykapuway— nispa.

Hinaptinsi asnuchapas llakikuyllapaqña waqarikusqa.

—Manam ñuqapas liyiyta yachanichu. Ñuqaqa tayta-mamaymantapacha asnum kallani— nispa.

Chay chakaqa unay wata mana allichasqa. Qalay kaspinkunapas mullpasqañas kasqa. Chaysi mana pipas chaynin pasanapaq kayna niq litriruta churasqaku:

Kay chakaqa unay saqisqañam. Lliwmi kaspinkunapas mullpasqaña. Chawpinpipas pakisqam kachkan. Pipas kay chakaman yaykuspa pasay munaqqa mayuman wichiycuspanmi wañunman.

Chay litriruta mana liyyta atispanku, waqaptinkus asnuchaqa nisqa:

—Kay litrirupa nisqanta mana yachachkaspaqa, manam kay chakaman yaykuwaqchu. Hakuwá icha pillatapas tarimuchwan liyyiy yachaqta— nispa.

Chaynata asnucha niptin uray lawman richkaptinkus,
asnuchaqa rikurusqa huk hatun waqrasapa padris karniruta.
Hinaspas Tayta Atuqta qawarichispa, nisqa:

—Kallpay. Wakqaya wak uraypi Tayta Karniru kachkasqa.
Payta balikamuy. Payqa yachanmi liiyta— nispa.

Chaysi Tayta Atuqqa Tayta Karnirupa kasqanman rispa, rimakuykuspa, nisqa:

—Tayta Karniru, ama hina kaspaykiyá, wak chaka patanpi litriruta liyiykapamullaway. Qamqa ñawichayuqsi kallanki— nispa.

Hinaptinsi Tayta Karnirupa allinta qawarispapa, musyarusqa mana chiqap uwijiru kasqanta. Chaysi qawapayaykuspanqa, rikurusqa chupanta. Chakinpas sutillas allqupa kaqlla kasqa. Chaynata rikuykuspansi, Tayta Karnirupa riqsirusqa atuq kasanta, uwijiru pachawan pachakusqalla kasqanta. Hinaspansi sunqullanpi yuyaymanasqa « Kayqariki iskay chitachaykuna mikuq atuqmi. Kunanpas uñachaykunata mikuyta munaspam, kay uwijiruman pachakuykuspan, purichkan » nispa. Chaysi kamaslla nikusqa « Kunanmi, qanra atuq, riqsiyukuwanki. Mayuwanmi apachisqayki, manaña haykappas uñachaykuna qatikachanaykipaq » nispa.

—Hakuwá liyiykapamusqayki, Tayta Uwijiru— nispa, pasasqaku.

Chakaman ristinsi, Tayta Karniruqa atuqtaqa tapupasqa:

—¿Maytataq richkanki?— nispa.

Hinaptinsi Tayta Atuqqa kutichisqa: —Uwijirum kallani. Chaymi michisqaymanta ubigallaykuna chinkamuwan. Chaymi tapukullaptiy nillawanku Yanaqaga pampapi kasqanta— nispa.

Chayna nispa willakuspa richkaptinkuqa, chayarusqakuña chakamanqa. Chaysi Tayta Karniru liyibusqa mana chay litrirupa chiqap nisqanman hinachu, aswanqa tikraspan, niqta:

—Kay chaka hinaqa manam kanchu maypipas. Kay chakata chimpaspam chay Yanaqaqaman chayana— nispa.

Chaynata liyiykapuptinsi, Tayta Atuqqa kusikuyllawanña kallpaspam chakamanqa, hukllata pasaykurusqa ubiga mikuyta yuyarayaspam, siminpas yakuyasqa.

Chaysi mullpasqa chaka chawpitaña kallpachkaptinqa hukllata chakaqa pakikuykusqa « ¡taqraraq! » nispa. Hinaptin Tayta Atuqpas qaparillaspan, mayuman wichiycuspan, yakuwan qiqiparuspan, mayuwan aparachikullasqa.

Chaynasá chay Tayta Atuqqa wañurullasqa mana liyiy yachasqanrayku.

Chaymantapachas ubigachakunaqa hawka kuisqa
kawsakusqaku.

Publicado por la
UNIVERSIDAD NACIONAL DE SANTIAGO DEL ESTERO
- República Argentina -

- 1987 -